

**Ismertetések – Rezensionen – Reviews
Katsauksia – Рецензии**

**Н. В. Казаева: Апеллятивная лексика
в топонимии Республики Мордовия**
Типография Красный Октябрь, Саранск 2005.
ISBN 5 7493 0900 2

Nyina Kazajeva, a fiatalabb mordvin névtanos nemzedék legkiemelkedőbb kutatója ismét új könyvvel jelentkezett (előző kötetét, az erza földrajzi nevek lexikai-szemantikai jellemzését ugyanennek a folyóiratnak a 9. számában, 2002-ben méltattam). Legújabb opusza a Mordvin Köztársaság köznévi eredetű helyneveinek alapos, több szempontú feldolgozása.

A mű két fő részre oszlik. Az első egységben a szerző az általa feldolgozott jelentős helynévanyag szemantikai elemzését adja közre. A bevezető, elméleti alapvetésben (6–10) örömmel olvastam, hogy Kazajeva a korábbi, hagyományos mordvin helynévtan keretein túlmutató szempontrendszer alkalmaz: megkülönbözteti a) az önálló neveket (amikor a köznévi minden formái átalakulás nélkül válik helynévvé, pl. *lej* 'folyó' > *Lej* víznév); b) az orosz terminológiában determinánsnak nevezett elemeket (*Iñe'lej* < *iñe* 'nagy'); és c) a jelzői szerepben álló elemeket (*Lejlatko* víznév < *lej* + *latko* 'vízmosás').

A szerző az alábbi szemantikai csoportokat különíti el: 1) víznevek, 2) térszíni formák, 3) növényzet, 4) állatvilág, 5) településfajták, 6) gazdasági élet, 7) szellemi szféra, szociális és etnikai viszonyok, 8) térbeli viszonyok, 9) metaforikus nevek. Az egyes csoportokon belül a földrajzi köznevek mindhárom fentebb jelzett pozícióban előfordulhatnak.

1) A szerző 32 vízrajzi köznevet gyűjtött össze (10–17). Ezek egy része mordvin (pl. *erke*¹ 'tó', *lej* 'folyó', *lejpra* 'forrás', *lišma* 'forrás', *šolt* 'mesterséges tó', *ved* 'víz'), más része azonban olyan orosz eredetű szó, amely

¹ Az áttekinthetőség kedvéért csak az erza adatokat közlöm. Minden nevet – akár mordvin, akár orosz eredetűről van szó – latin betűs átírásban adok közre.

mára már a mordvin névrendszer részévé vált (pl. *bolota* 'mocsár', *istok* 'forrás', *kluč* 'forrás', *ožora* 'tó', *prud* 'mesterséges tó', *rodńik* 'forrás'). Kazajevának abban igaza van, hogy a *Kalma kuža aloń bolotas* (szó szerint 'temető + tisztás + alatti + mocsár'), *Pandońprań klučka* ('hegytető + forrás') típusú nevek már valóban a mordvin névkincs tagjának számítanak, azt azonban csak helyi, mélyreható szociolingvisztikai vizsgálatokkal lehetne meghatározni, hogy az *Istok*, *Ožerki*, *Uś'-Rahmanovka* típusú nevek orosz vagy mordvin névnek számítanak-e.

A szerző a finnugor eredetű szavak eredetét is feltünteti (a SKES helyett/mellett mindenütt lehetett volna az UEW-t használni forrásként; fontos pozitívum, hogy a szerző több, nem orosz nyelvű forrást is felhasznál). Több mint vitatott a *sar*, *sara*, *sura*, *zara* 'folyóág, mellékfolyó' szavak finnugor etimológiája (egyáltalán: megléte), nem lehet összefüggésbe hozni a fi. *haara* '(folyó)ág', karj. *soara* 'elágazás', ill. md. *šuro* 'szarv' lexémákkal.

2) Térzínformák, 21 elem (17–22). Kazajeva itt két alcsoportot különít el, a pozitív (kiemelkedés) és negatív (mélyedés) szemléletű megnevezéseket, pl. *pando* 'hegy, domb', *pandopra* 'hegytető', *lašmo* 'mélyedés'; itt is bőven vannak orosz eredetű elemek: *bugor*, *gora*; *dol*, *jama*, *kanava* stb. Vitathatónak érzem a *latko* 'szakadék, árok, gödör' és *lašmo* 'mélyedés' idesorolását, ez a köznév ugyanis inkább víznevek megnevezésére szolgál, hasonlóan az orosz eredetű *ovrag*-hoz. Vitatottnak tartom a *mar* 'domb, kiemelkedés', *tav* 'kő, szikla, kiemelkedés' és főleg az *ur* 'hegy' etimológiáját – a mari párhuzamok (*Urgakš*, *Uržumka*) nem adnak megnyugtató megoldást.

3) Élővilágra utaló nevek, 72 elem (22–36). Ez a legnagyobb s egyben legszerteágazóbb csoport, ide tartoznak az erdő és részeinek megnevezései (*vir* 'erdő', *kužo* 'erdei tisztás', *pora* 'liget', *pulo* 'liget'), a fanevek (*kal* 'fűzfá', *kiľej* 'nyírfa', *kuz* 'lucfenyő', *lepe* 'éger', *piče* 'erdei fenyő', *poj* 'nyárfa'), a fűfélék, gombák, bogyók (*gorńipov* 'boglárka', *kirmalav* 'bojtorján', *nud'ej* 'nád', *pango* 'gomba'), a kultúrnövények nevei (*kańśt* 'kender', *kapsta* 'káposzta') stb., természetesen itt is bőséges orosz eredetű szókincssel.

4) Hasonlóan tarka az állatvilágra utaló nevek csoportja is (36–44, 63 elem): vad- és háziállatok (*alaša* 'ló', *numolo* 'nyúl', *ovto* 'medve', *vaz* 'borjú', *veřgiz* 'farkas'), madarak (*kargo* 'daru', *pišmar* 'seregély', *varaka* 'varjú'), egyéb állatok (*štuka* 'csuka', *šeške* 'szúnyog', *vatrakš* 'béka') stb.

5) Településfajták, 23 elem (44–49), pl. *veľe* 'falú', *oš* 'város'. Nem véletlen, hogy éppen ebben a csoportban óriási az orosz elemek fölénye: a XV–XVI. századtól tartó folyamatos betelepülés a névrendszerben is éreztette hatását (*gorod*, *hutor*, *počinka*, *pošolka*, *sloboda*, *šelišča*, *višelka* stb.). A mord-

vin névrendszer legalapvetőbb eleme, a *veľe* etimológiája nem pontos (ennek topoformánssá minősítéséről később szólok).

6) A gazdasági életre utaló megnevezések, 92 elem (49–67). Kazajeva itt négy alcsoportot különít el: falusi élet, földművelés (*pakša* 'mező', *piře* 'kert', *saňdavks* 'irtás'), épített környezet (*ambar* 'hombár', *ved'gev* 'vízimalom'), közlekedéssel kapcsolatos szavak (*ki* 'út', *sed'* 'híd'); a negyedik kategória, az ember gazdasági tevékenységével kapcsolatos szavak (*čovar* 'homok', *dogot'* 'kátrány', *kev* 'kő', *levš* 'háncs', *muško* 'kender', *sovoň* 'agyag', *torf* 'tőzeg' stb.) eléggé heterogén halmazt alkotnak, ezen lehetett volna egy kicsit finomítani. Összességében a 92 lexéma túl sok ahhoz, hogy homogén csoportot alkossanak. Itt is nagyon sok orosz elemmel találkozhatunk.

7) Szellemi szféra, szociális és etnikai viszonyok, 54 elem (67–75). Alcsoportjai: vallási élet (*k'rost* 'kereszt', *oznoma* 'ima'); társadalmi-szociális helyzet, foglalkozás (ez is túl tág kategória, hiszen ide tartozik az *ava* 'anya', *tejt'er* 'lány'; *inazor* 'cár', *saldat* 'katona', *učitel'* 'tanító' egyaránt); és etnikai hovatartozás (*veľke* 'csuvas', *latiž* 'lett', *mokša, ruz* 'orosz' stb.).

8) Térbeli viszonyok, 19 elem (76–81): *al* 'alsó része vminek', *čentra* 'közép', *jonks* 'oldal', *malaso* 'közel' stb.

9) Metaforikus elnevezések, 48 elem (81–89). Ez talán a „legizgalmasabb” kategória, olyan nevek tartoznak ide, mint pl. *Pesok kel'* 'homok + nyelv', *Peke* 'has', *Pokš sel'me* 'nagy + szem'; *Keče lišma* 'mérőkanál + forrás', *Pačalgo erke* 'serpenyő + tó', *Tarvaz lejbr'a* 'sarló + forrás' (de a *Tarvaz-Molot* 'sarló-kalapács' inkább a 7. csoportba tartozik). Úgy vélem, a *potmo* 'vminek a belseje, belső része' talán nem ide, hanem a településfajtákhoz sorolható (hiszen a jelentése 'távoli, erdei településsé' változott).

Számításaim szerint Kazajeva 424 földrajzi köznevet (vagy köznévként viselkedő elemet) kategorizál, jól adatolt, bőséges példaanyaggal felszerelve. Kategóriái alapvetően jóknak tűnnek, bár egy-két helyen lehetne finomítani az alcsoportokon, a besorolási elveken. Egy komolyabb észrevételem van: noha a könyv elején elkülöníti az egyelemű neveket, a determinásokat (alaptagokat) és a bővítményeket, az egyes címszavakhoz besorolt helyneveket mégsem e szerint, hanem „ömlesztve” adja közre, pedig egyáltalán nem mindegy, hogy pl. a *lej* 'folyó', *veľe* 'falú', *čovar* 'homok', *kilej* 'nyírfa', *ovto* 'medve' stb. alaptagként vagy bővítményként szerepel (ráadásul ez a felosztás további névrendszertani következtetések levonására adhatna lehetőséget, s ennek alapján le lehetne írni a mordvin és orosz eredetű elemek „viselkedését” is).

2. A könyv második része a szerkezeti elemzés (89–120). A szerző – a hagyományos mordvin névtani iskolát követve – három csoportba sorolja a to-

ponimákat: szintaktikai, lexikai és morfológiai úton létrejött nevekről beszél. Az első csoport, azaz az összetett nevek halmaza a legelterjedtebb mordvin névalkotási modell. Kazajeva az előtagok szófaja alapján megkülönböztet főnévi (*Tumo latko* 'tölgy + vízmosás'), melléknévi (*Ravža vir* 'fekete + erdő'), számnévi (*Šišem lišmapra* 'hét + forrás') és határozói (*Vasolo vir* 'távol + erdő') szerkezeteket. A kéttagú neveken kívül az egyes csoportokban három- és négykomponensű neveket is adatom, sőt egy ízben ötrészeset is közöl (*Siré velen gubor aldoñ erkoñe* 'öreg + falu-Gen + halom + alól + tavacska').

A lexikai típus tulajdonképpen az egyelemű nevek halmaza (magyar terminológiával: névként szereplő sajátosságjelölő szó), pl. *Latko* helynév < *latko* 'vízmosás', *Kal* hn. < *kal* 'fűzfa', *Kuž* hn. < *kužo* 'erdei tisztás' stb.

A morfológiai úton keletkezett nevek csoportjába a szuffixációval létrejött toponimák tartoznak. A helynévképző szuffixumok – orosz terminológiával: toponimák – a mordvin helynévkincs fontos csoportját alkotják. A szerző itt négy toponimáról – *bije/bijo/buje*, *e/e/a/e/ali/ä/e/le*, *lej/laj/laj/nej/la*, *kužo/kuža/kuž/guž/guža/gužo/kuši/guši* – szól részletesen. A formák kérdésére részletesebben ki kell térnem, mert úgy gondolom, hogy itt alapvető szemléletbeli (és terminológiai) különbségről van szó. A mordvin helynevek legjelentősebb csoportját – a magyar névtani iskola szemléletmódját alkalmazva – a grammatikai szerkesztéssel létrejött nevek alkotják. Ebbe a csoportba tehát olyan kételemű nevek sorolhatók, amelyeknek utótagja valamilyen földrajzi köznévi; Mordvinföld településnevei között a *vele* 'falu' és a *bijo* 'nemzetség, törzs, ill. annak szállásterülete' alaptagok fordulnak elő nagy számban, a víznevek között pedig a *lej* 'folyó' utótag a leggyakoribb. Mindezek mellett persze léteznek morfológiai úton alakult nevek is, de ide én csak az eredetileg is képzőként funkcionáló elemeket sorolom: *-ka*, *-ov/-jev(o)*, *-in(o)*. (Az orosz grammatikai nemekhez való igazodás során a mordvin nevek is gyakran vettek fel valamilyen szuffixumot, de erre most nem térek ki.) A kérdést nagyon leegyszerűsítve: a grammatikai szerkesztésmód elsősorban a mordvin, míg a morfológiai út az orosz eredetű nevek sajátossága.

Mindebből meglátásom szerint az következik, hogy a könyvben felsorolt négy toponimák nem szuffixum, hanem a szintagmatikus úton létrejött összetételek alaptagjai. A különböző alakváltozatok (*e/e*, *laj*, *nej*, *guši* stb.) szintén nem toponimák, ezek csak az adott alaptagok bizonyos hangtani helyzetben létrejött variációi.

Kazajeva a fejezet második részében az egyéb szuffixumokat tárgyalja, itt a valódi (helynév)képzők (*-ka*, *-ovka*) mellett feltünteti a pogány kori mordvin személynévek képzőit (pl. *-dej*, *-man*, *-mas*, *-nza*; ezek a személynévek

minden változtatás nélkül váltak helynévvé, pl. *Tongaj, Akšov, Väždej*) és néhány, jelenleg képzővé agglutinálódó lexémát is (*alks, lango, nal, prá*).

A kötetet összefoglalás (121–126, szépen rendezett rövidítésjegyzék (128–133), bőséges irodalomjegyzék (134–139) és a mordvin földrajzi községek jegyzéke (140–151) zárja.

Kazajeva munkája nagyszabású vállalkozás, a Mordvin Köztársaság köznevi eredetű helyneveinek monografikus feldolgozása. A szerző rendkívül nagy névanyagot dolgozott fel, a szemantikai csoportosítás megalapozott, logikus, részletgazdag. A szerkezeti elemzéshez talán más szempontrendszert is lehetett volna alkalmazni, de ez mit sem von le a mű egészének értékéből. A monográfia a mordvin névtani kutatások megkerülhetetlen alpműve lesz.

MATICSÁK SÁNDOR